

VRSTE OZIRALNIH ODVISNIKOV

Slovenska slovnica 1964 pozna v primerih in utemeljitvah naslednje oziralne odvisnike: osebkove, povedkove, predmetne, prilastkove, od prislovnih pa krajevne, časovne, primerjalne in prave vzročne; ni jih pa med pravimi načinovnimi posledičnimi, dopustnimi, pogojnimi in namernimi odvisniki (325—333).

O vrsti takšnih odvisnikov je podvomil že F. Tomšič: »Premisliti je treba, ali so odvisniki, ki se začenjajo z relativnimi zaimki ali z relativnimi prislovi, res različni odvisniki (osebkovi, predmetni, prislovni) ali pa so čisto navadni prilastkovi stavki. Stavek: *Kdor dela, zasluži plačilo* pove isto kakor: *Vsak, kdor dela, zasluži plačilo*. Prav tako: *Kadar mačke ni doma, miši plešejo* = takrat, kadar ... *Kjer se prepirata dva, tretji dobiček ima* = povsod, kjer ... V stavkih, kakor: *Gorje mu, ki v nesreči biva sam*, je pa objekt izrečno povedan (*mu*) in ni relativni odvisnik nič drugega kakor prilastkov odvisnik.« (JiS II, 134)

Zelo podobno je trdil F. Jesenovec v jezikovnih pogovorih RTV Ljubljana 25. januarja 1963 (zdaj natisnjeno v Jezikovnih pogovorih, CZ, 1965, str. 124): »Tudi ob določanju prilastkovega odvisnika naj nazadnje opozorimo na razloček med oblikovno in vsebinsko analizo. Vzemimo primer: *Kdor brata izda, je največji hudodelec*. Navadno določamo na osnovi oblikovne razčlenitve, da je stavek — *kdor brata izda* — osebkov odvisnik, saj odgovarja na vprašanje: *kdo je največji hudodelec?* Sedaj pa stavek malce spremenimo: *Vsak, kdor brata izda, je največji hudodelec*. Pa smo iz osebkovega odvisnika dobili prilastkov odvisnik kot odgovor na vprašanje: *kateri »vsak« je največji zločinec?* In ker si tale »vsak« lahko zmerom dostavimo v mislih, pa četudi ga ne napišemo, sledi, da je v vsakem primeru zelo smiselno ugotoviti, da je odvisni stavek — *kdor brata izda* — prilastkov odvisnik.«

Kakor je misel prvi hip privlačna in bi bila, če bi se izkazala za pravilno, silna poenostavitev za opredeljevanje oziralnih odvisnikov, se pokaže pri smiselnem razčlenjevanju za nevzdržno.

Tomšič in Jesenovec sta oprla svojo trditev na *spremenjen* stavek, ker sta *dodala* v nadrednem stavku v vsakem primeru oziralniku soodnosnico (*vsak*, *takrat*, *povsod*), ki je prej ni bilo. Že samo to, da bi bilo treba neko povsem razumljivo in korektno povedano ali zapisano misel spreminjati ali ji kaj dodajati, da bi jo mogli razčleniti, kaže, da s to podmeno nekaj ni v redu. Smiselno razčlenjevati neko misel (= stavek) se ne pravi prilagajati jo tistemu, ki jo razčlenjuje, temveč ugotoviti, kaj pomeni takšna, kakršna je, ugotoviti, kako je zgrajena, kakšno funkcijo ima sama, kakšno njeni deli in s kakšnimi sredstvi je jezik to dosegel.

Ker se ne strinjam z definicijo odvisnika, kakor jo navaja Slovenska slovnica, češ da »je odvisni stavek dodan glavnemu v pojasnilo,« (Ss 1964, 320) pa tudi ne z njeno formulacijo, da »nadomešča« stavčne člene glavnega stavka, (definicije za posamezne vrste odvisnikov str. 325—334) naj povem tu za zdaj svoje mnenje v obliki nekakšne definicije: *Odvisnik je stavek, ki ima funkcijo stavčnega člana ali dela stavčnega člana nadrednega stavka*. (Prim. J. Toporišič, Slovenski knjižni jezik I, 1965, str. 68: V zloženem stavku imajo vlogo stavčnih členov ali delov stavčnih členov tudi celi odvisni stavki.)

Pri tem seveda nikoli ne more imeti funkcije povedka, pač pa osebkove besede, predmeta ali prislovnega določila, za dele stavčnih členov pa štejem povedno določilo in prilastke. (Za dele stavčnih členov primerjaj tudi: Jože Toporišič, Skj I, str. 70: Prilastek in povedkovo določilo torej nista stavčna člena, temveč samo dela stavčnih členov.)

Ob Tomšičevi trditvi, da *Kdor dela, zasluži plačilo* pove isto kakor: *Vsak, kdor dela, zasluži plačilo*, moramo torej vsaj poskusiti najti tema podredjema ustrezna nezložena stavka, ki jima bosta tudi po pomenu najbližja. To bi bila: *Delavec zasluži plačilo* in *Vsak delavec zasluži plačilo*.

V prvem stavku je *delavec* gola osebkova beseda, v drugem pa je ta stavčni člen podredno zložen (prim. Skj. 70), saj ga pojasnjuje še prilastek *vsak*. Če to primerjamo s podredjema, ugotovimo, da ima odvisnik *kdor dela* res funkcijo osebkove besede *delavec* v prvem primeru, v drugem pa naj bi bil to prilastkov odvisnik k osebkovi besedi *vsak*. Funkciji obeh pojmov se obrneta: *vsak* je v podredju osebkova beseda nadrednega stavka, v nezloženem stavku pa prilastek k osebkovi besedi. In vendar je po pomenu v obeh primerih *delavec*, *kdor dela*. Kje je torej napaka?

Meni jezikovni čut sicer ne dovoljuje korelacije *vsak ... kdor*, ki jo uporabljata Tomšič in Jesenovec in jo tolerira tudi slovnica, češ da »bi v nadredni stavek lahko postavili pred *kdor* odnosnico *vsak*, če je še ni« (Ss 1964, 182). Če bi že moral imeti korelacijo, bi uporabil rajši *vsakdo ... ki*. Jezikovnemu čutu pa je mogoče oporekati, čeprav bi zanj našel potrdila npr. pri Jenku: »Gorje, *kdor* nima doma!« in pri Gregorčiču: »Gorje *mu, ki* v nesreči biva sam!«

Mislim, da je pravilna ugotovitev: »Zaimek *kdor* se zmeraj ozira na osebo, in sicer na *eno* samo, a ta ni določena niti z imenom, marveč je samo katera koli posamezna oseba ...« (Ss 1964, 182). Zato temu zaimku ni potrebna odnosnica v nadrednem stavku. Prav gotovo vsaj ne v tistih govorih, ki imajo zanj posebno obliko, po pomenu različno od vseh drugih. In v knjižnem jeziku je tako.

Drugače pa je z oziralnim *ki*. »Kadar govorimo o določeni osebi ali stvari, rabimo oziralni zaimek *ki*, ki ga v odvisnih sklonih dopolnjujemo z osebnim zaimkom v odnosni obliki.« (Ss 1964, 183.)

Brž ko uporabimo v nadrednem stavku odnosnico, ki naj z gotovostjo označuje osebo, saj se ozira *kdor* vedno le nanjo, je to *vsakdo*, ki je samostalniški, in ne *vsak*, ki je pridevniški, saj bi se moral glasiti kot samostalniški *vsaki*, česar pa knjižni jezik ne pozna, pač pa nekatera narečja (npr. vzh. štaj. *isakši ... ker* ali prekm. *sakši ... šteri*).

Če pa je takšna oseba v nadrednem stavku povedana z neko samostalniško besedo, je za oziralnik to že povsem določena oseba in zato zanj umesten *ki* in ne *kdor*.

V naših konkretnih primerih: *Kdor dela, zasluži plačilo* in *Kdor brata izda, je največji hudodelec* se torej oziralni zaimek *kdor* ozira na 3. osebo ednine v glavnem stavku, »a ta ni določena niti z imenom, marveč je samo katera koli posamezna oseba.« Kakršnokoli dodajanje odnosnice v nadrednem stavku je torej odveč in nesmiselno.

V stavkih *Delavec zasluži plačilo* in *Kdor dela, zasluži plačilo* imata torej *delavec* in *kdor dela* enako funkcijo, namreč funkcijo osebkove besede. Zato so odvisniki *kdor dela*, *kdor brata izda* in njima podobni brez dvoma osebkovi odvisniki.

Prav tako bi bilo tudi v drugih primerih nesmiselno dodajati relativom odvisnikov korelativa v nadrednih stavkih, če tega ne zahteva pomen, o čemer pa kasneje. Kako nesmiselno bi bilo, če bi hoteli tako spreminjati — pa čeprav samo v mislih — npr. Prešerna: *Nihče, komur je sreče dar bila klofuta — Vsak, kdor ni za bolji rabo — Vsak, kdor hodil v vas bo k deklicam . . .*

In kaj bi lahko pričakovali smiselnega na ustrezna vprašanja: *Kateri nihče ne spravi vkup darov potrebnih Pluta? — Kateri vsak naj var'je dom in babo? — Kateri vsak prišel bo zlod'ju v pest?*

Na podoben način bi lahko dodali soodnosnice tudi v nadrednih stavkih, ki imajo ob sebi vezniške ali vprašalne odvisnike, in tako dobili iz njih prilastkove, če bi o funkciji odločale soodnosnice.

Naj zadošča nekaj primerov osebkovih odvisnikov, ki jim bom dodal v oklepajih v nadrednih stavkih mogoče soodnosnice: Ni nam znano (*to*), *kdo* je iznašel jadro. — (*To*), *koliko* je zvezd na nebu, nam ni znano. — (*To*), *da* ljudje nismo samo za zabavo na svetu, nas ne sme plašiti. — Največja sreča za človeka je (*to*), *če* je zdrav.

To pa bi nas lahko pripeljalo do nesmisla, da so sploh vsi odvisniki samo prilastkovi. Vsakdo se lahko sam prepriča o povsem analognih funkcijah odvisnikov in o razmerjih med stavki tudi v primerih, ko imajo oziralni (pa tudi vezniški in vprašalni) odvisniki funkcijo predmetov, prislovnih ali povednih določil.

Kako pa je s primeri, ko ima oziralnik smiselno potrebno soodnosnico v nadrednem stavku ali ko jo ima, čeprav bi mogel biti tudi brez nje?

Naj uporabim samo primere, ki jih je — sicer za drugačne potrebe — uporabila že slovnica ali ki jih vsi poznamo iz literature: *Kdor* ni dalje prišel ko do korita, *temu* je vsaka mlaka morje. — *S komer* sem govoril, *vsak* mi je dal prav. — *Kar* si kupil, *to* boš lupil. — Ne vedel bi, kako se v strup prebrača *vse*, *kar* srce si sladkega obeta. — *Česar* človek nima, *po tem* se mu sline cede. — *Kjer koli* se ustavim, *povsod* me preganjajo. — Ti si srečna cesta, ki pelje nas iz bolečine mesta *tje*, *kjer* trohljivost vse verige zgrudi. — *Kolikor* jezikov znaš, *toliko* ljudi veljaš.

Ker hočemo ugotoviti vrsto teh odvisnikov, torej funkcijo, ki jo imajo v podredjih, moramo poiskati tista smiselna vprašanja, na katera bomo mogli smiselno odgovoriti prav s temi odvisniki, in jih primerjati z vprašanji po prilastkih. Izbirati bomo morali med naslednjimi dvojicami vprašanj:

Komu (*Kateremu temu*) je vsaka mlaka morje? — *Kdo* (*Kateri vsak*) mi je dal prav? — *Kaj* (*Katero to*) boš lupil? — *Kaj* (*Katero vse*) se v strup prebrača? — *Po čem* (*Po katerem tem*) se mu sline cede? — *Kje* (*V katerem povsod*) me preganjajo? — *Kam* (*V kateri tje*) nas pelje iz bolečine mesta? — *Koliko* (*Katere toliko*) ljudi veljaš?

Na vprašanja v oklepajih seveda ne moreš pričakovati smiselnih odgovorov, pač pa na vsako izmed tistih pred njim lahko smiselno odgovorimo z ustreznim oziralnim odvisnikom, med njimi pa ni nobenega prilastkovega.

Ostane še vprašanje, kaj je z odvisniki, kakršen je: »Gorje mu, ki v nesreči biva sam!« Prav ob njem sklepa Tomšič, da je »objekt izrečno povedan (*mu*) in ni relativni odvisnik nič drugega kakor prilastkov odvisnik.«

Zopet moramo pritegniti prosti stavek in v njem člen, ki ustreza po funkciji zgornjemu odvisniku, npr.: *Gorje mu, nesrečniku!* Za podobne stavke v naši književnosti ne bomo v zadregi: *Povprašam ga, nevernika.* — *Pa so me pognali*

na cesto, puntarja. — Sin, ta ti bo šele zagodel. — V mojih mladih letih, takrat je bilo vse drugače.

Za takšne primere pravita slovnica (101) in SP 1962 (84), da »zaradi podarka izpostavimo stavčni člen in ga v stavku ponovimo (podčrtal B. M.) z zaimekom ali prislovom.«

Po teh izpostavljenih členih se brez dvoma ne moremo smiselno vpraševati: Kateremu *mu* gorje? — Katerega *ga* povprašam? — Katerega *me* so pognali na cesto? — Kateri *ta* ti bo šele zagodel? — V katerem *takrat* je bilo vse drugače? — ampak samo: Komu gorje? Nesrečniku. — Koga povprašam? Nevernika. — Koga so pognali na cesto? Puntarja. — Kdo ti bo šele zagodel? Sin. — Kdaj je bilo vse drugače? V mojih mladih letih.

Torej ne gre za prilastke, ampak za predmete *nesrečniku*, *nevernika*, *puntarja*, za osebkovo besedo *sin* in za prislovno določilo v (*mojih mladih*) letih. In odvisniki, ki imajo funkcijo teh izpostavljenih stavčnih členov, so po vrsti ustrezni odvisniki.

Torej se ne morem strinjati z Jesenovčevo trditvijo, da določamo na osnovi oblikovne analize odvisnik *kdor brata izda* za osebkov odvisnik, smiselno pa naj bi bil to prilastkov odvisnik.

Nasprotno: *formalna* analiza bi mogla proglasiti tak stavek za prilastkov odvisnik, *smiselna* pa mora ugotoviti njegovo pravo funkcijo in s tem njegovo vrsto, ne da bi ga pred tem spreminjala ali prilagajala analitiku.*

* Uredništvo pojmuje članek B. Misje kot vzpodbudo k dokončni določitvi tega vprašanja; prizadeta avtorja imata pri odgovoru prednost.

Zapiski, ocene in poročila

CENETU KOPČAVARJU V SPOMIN

Umril je star komaj triinštirideset let.

Kako živi in prijazni so še spomini na prva povojna študijska leta, ko je Cene Kopčavar s samostojno in premišljeno besedo nastopal pri seminarju naših dragih učiteljev Nahtigala in Ramovša! Kako točne, pretehtane in nemalokrat ostre so bile njegove pripombe ob nalogah iz slovenske književnosti; kako prepričljivo, s kakšno ljubeznijo in zavzetostjo nam je v svojem diplomskem delu razodeval Murnovo poezijo!

Ko je končal študij slavistike, se je Kopčavar uvrstil med danes že kar preredke profesorje slovenščine, ki jim naporno pedagoško delo ni moglo zatrei želje po nenehnem izpopolnjevanju; nasprotno — kot humanistično široko razgledan učitelj, ki je deloval v tehniškem okolju, se je zavedal, da samo s poglobljanjem svoje stroke materinščini lahko pridobi ugled, ki ga zasluži. Toliko svojega bogatega znanja in svojih moči je razdajal v šoli, ker je neomajno veroval, da je šolstvo srčika vsake družbe in da je mladina ob nagli civilizaciji in razvoju tehnike v današnjem času še bolj potrebna humanistične izobrazbe.